

Зоя ТРАЦЦЯК

БЕЛАРУСКАЯ ВАЕННАЯ ПРОЗА Ў ПАРАЎНАЛЬНА-ГІСТАРЫЧНЫМ РАКУРСЕ

РАМАН “СМУТАК БЕЛЫХ НАЧЭЙ” ІВАНА НАВУМЕНКІ

УДК 821.161.3

Артыкул працягвае серыю публікацый аўтара, прысвечаных развіццю беларускай ваеннай літаратуры XX ст., што мае шэраг падабенстваў з айчынай баталістыкай мінулага. Раман “Смутах белых начэй” І. Навуменкі разглядаецца ў кампаратывным ракурсе: выяўляюцца асноўныя перазовы твора з айчынай вуснай народнай творчасцю, “Словам пра паход Ігравы”, прозай пра Першую сусветную (кнігі З. Бядулі, А. Гародні, М. Гарэцкага, Я. Купалы) і Вялікую Айчынную войны (творы А. Адамовіча, В. Быкава, І. Чыгрынава). Асобна разгледжаны тыпалагічныя сыходжанні са спадчынай Э. Хемінгуэя.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, ваенная проза, параўнальна-гістарычнае літаратуразнаўства.*

The article continues a set of author's publications devoted to the development of the XX century Belarusian war literature. It has a number of similarities with the native war prose of the past. The novel “Sorrow of the Nightless Nights” by I. Navumenka is studied in the comparative way. The main points in common with the native folklore, “The Song of Igor's Campaign”, prose about World War I (books by Z. Biadulya, A. Harodnya, M. Haretsky, J. Kupala) and the Great Patriotic War (works by A. Adamovich, V. Bykau, I. Chyhyrnavau) are pointed out. Typological similarities with E. Hemingway's heritage are considered separately.

Беларуская проза, прысвечаная Вялікай Айчынай, пазбавіўшыся ад некаторых недахопаў першых пасляваенных гадоў*, у 1960 – 1970-я гг. пачала новы этап развіцця. Паводле М. Тычыны, у ёй спалучыліся дзве тэндэнцыі: лірызацыі (І. Шамякін, Я. Брыль, В. Быкаў, А. Адамовіч, І. Навуменка, А. Карпюк) і трагедызацыі (І. Пташнікаў, В. Адамчык, І. Чыгрынаў, М. Стральцоў, В. Казько, А. Кудравец, В. Карамазы) [2, с. 352]. Новае пакаленне літаратараў засвойвала і досвед савецкіх папярэднікаў (А. Фадзеева, М. Шолахава), і напрацоўкі асобных замежных класікаў, у прыватнасці Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя. Складаней адбываўся працэс знаёмства беларускіх пісьменнікаў з той айчынай ваеннай прозай 20 – 30-х гг. XX ст., што не адпавядала ідэалагічным запатрабаванням часу: разглядала падзеі імперыялістычнай вайны ў сувязі з эвалюцыяй нацыянальнай свядомасці і набыццём беларусамі дзяржаўнасці (кнігі М. Гарэцкага). Міжэтнічныя зносіны, якія паўставалі на старонках твораў (“Набліжэнне” З. Бядулі), былі далёкімі ад ідэалаў бесканфлітнага інтэрнацыянальнага савецкага грамадства. Таму сыходжанні, што заўважаюцца ў айчынай прозе 60 – 70-х і 20 – 30-х гг. XX ст., мелі, верагодна, тыпалагічны, а не генетычны характар. Баталістыка папярэдніх эпох часцей за ўсё выпадала з актуальнага поля зроку, бо створаныя ў ёй вобразы ваяра і Айчыны ўспрымалі-

ся як праявы заганных у СССР нацыяналізму і шавінізму. Прыадкрыццё ідэалагічнай заслоны, рэабілітацыя рэпрэсаваных мастакоў слова, выпрацоўка новай культурнай парадыгмы спрыялі ўзнаўленню гвалтоўна абарваных традыцый у беларускай літаратуры.

Спалучэнне аўтабіяграфізму** і філалагічнай падрыхтоўкі паўплывала на ваенную прозу І. Навуменкі. Паводле П. Васючэнкі, у творах пісьменніка “пачынае дамінаваць падыход, генетычна звязаны з той традыцыяй, якую заклалі ў сусветнай літаратуры Стэндаль, Л. Талстой, Э. М. Рэмарк, А. Барбюс, М. Гарэцкі, Э. Хемінгуэй, Ю. Бондараў, В. Быкаў” [4, с. 701]. Адна з ліній – “І. Навуменка – Э. М. Рэмарк” – даследавана ў артыкуле «Творчасць Івана Навуменкі ў люстэрку ідэй “страчанага пакалення”» Л. Сінковай [5]. Тыпалагічныя і генетычныя аналогіі ў творах пісьменніка выходзяць за адзначаны шэраг, убіраючы і алузіі на вусную народную творчасць, і водгалас старажытнай агульнаславянскай літаратуры, і адсылкі да айчынай і замежнай ваеннай прозы XIX – XX стст.

У якасці матэрыялу даследавання абраны раман “Смутах белых начэй”. Некаторыя аналогіі, што разгледжаны далей, узніклі пасля ўдумлівага прачытання І. Навуменкам тэкстаў іншых аўтараў, нараджаліся з набыткаў культуры, якія непрыкметна, але трывала ўвайшлі ў кампетэнцыю пісьменніка ў дзяцінстве, адклаліся

* Васіль Быкаў у артыкуле “Жывыя – памяці мёртвых” ахарактарызаваў шматлікія недахопы так: «...Многія з гэтых твораў былі створаны па метаду кабінетнага сачыніцтва, без дастатковых ведаў і разумення гісторыі і прыроды вайны, на аснове літаратурнай (чытай: газетнай) крытыкі, таропкіх гутарак з удзельнікамі партызанскага руху, той або іншай бітвы і г. д. “Выхаванне падзвігам” нярэдка ператваралася ў ілюстратарства, у замалёўкі беспабашнай ліхасці, лёгкай перамогі над ворагам» [1, с. 134].

** Паводле В. Каваленкі, “Іван Навуменка – адзін з тых прайзаікаў Беларусі, у творчасці якога прынцып аўтабіяграфізму выяўлены вельмі моцна, але не прама, а па-мастацку апасродкавана. ... далёка не ўсе сюжэтныя эпізоды і лініі апавяданняў, аповесцей і раманаў звязаны быццёна з рэальнымі перыпетыямі яго ўласнага лёсу. Аўтабіяграфічныя рысы перадаюцца больш за ўсё праз вернасць памяці, праз вернасць душэўнаму вопыту, вынесенаму з юнацкіх і маладых гадоў” [3, с. 7].

Маладыя персанажы рамана “Смутах белых начэй”, што некалькі гадоў жылі на занятай ворагам тэрыторыі, нездарма міфалагізавалі савецкага воіна, які той жа час правёў на фронце. Здавалася, асабе патрэбныя звышздольнасці, каб выпадкова не здрадзіць Радзіме. Навабранцы з Беларусі адчувалі, што *“на тых, хто быў у палоне, акружэнні, нават проста ў акупацыі, глядзяць з халадком не-*

Працэс ініцыяцыі (спасціжэння рэчаіснасці “ідэалагізаваным, палітызаваным чалавекам, выведзеным за рамкі нармальнага жыцця” [9, с. 172]) таксама падаваўся з дапамогай фальклорных вобразаў: “...*Васіль глядзіць на зорку... Але ў **рацэ** зоркі не відаць. У рацэ адбіваюцца водбліскі выбухаў, вогненных пісягоў – паласуюць **неба** снарады “кацюшы”. Агонь, грукат, скрыгат, выццё. Як у **пекле**. Тыя, што на процілеглым **беразе**, супраціўляюцца адчайна...*” [7, с. 143]. Персанаж вымушана парываў са светам даваеннага юнацтва, каб вытрымаць экстрэмальныя выпрабаванні. Надзвычайнасць таго, што адбывалася на вайне, падкрэслена воб-

◆◆◆◆◆ "Роднаму слову" – 30! ◆◆◆◆◆

Зоя ТРАЦЦЯК,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры сусветнай літаратуры
і замежных моў
Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

разамі (рака, іншы бераг, пекла), што ў народнай свядомасці атаясамліваліся з мяжой, пераадоленне якой магло стаць шляхам у вырай ці пачаткам новага этапу жыцця. Нездарма І. Навуменка ўклаў у вусны апавядальніка наступную думку: *“Цяпер тое, што было дома, у мястэчку, здаецца далёкім, недасягальным, што назаўсёды сышло і ніколі не вернецца”* [7, с. 13]. Падобным чынам на быццёвыя трансфармацыі рэагавалі персанажы твораў пра Першую сусветную, напрыклад, Лявон Задума (*“На імперыялістычнай вайне”* М. Гарэцкага) пасля атакі канстатаваў, што *“ён жыў, але ранейшага яго навекі няма”* [10, с. 33].

Развітанне з мінулым адбывалася на полі бою, калі навабранец усведамляў, што *“нібы вечнасць прайшла і ўсё жыццё ён быў салдатам, бег, поўз, прынікаў да каменнай, няласкавай зямлі, сціскаўся ў камяк, калі побач рваліся снарады, міны, расслабляўся, поўніўся імгненнай радасцю, калі небяспека мінала”* [7, с. 104]. Досвед тэмпаральнага разрыву і прасторавыя трансфармацыі поруч з удакладненнем аксіялагічных арыентацый прыводзілі персанажа да перагляду ўласнага месца ў свеце, адносінаў да суграмадзян і ворага. Тым больш што савецкі навабранец сутыкнуўся не з фашыстам-эсэсаўцам, а з фінскім салдатам-равеснікам: *“...У яго няма ніякага варожага пакуцця да забітых. Наадварот, думае пра тое, што фіны маладыя, на год-два старэйшыя за яго, і самая пара ім жыць...”* [7, с. 85]. Дзейная асоба прымірвала ролю чужога, спрабавала высветліць, якім ён паўстаў у вачах ворага. Гэтыя думкі звязаны не толькі з перажытым на лініі фронту, але і з часам акупацыі, калі сваё і чужое ўспрымалася як нешта нястала-зменлівае.

Іван Навуменка падкрэсліў, што яго персанажы вылучалі яшчэ адну групу асоб: *“іншых”*. Гэта *“людзі, якія не бачылі немцаў, і іначай адносіліся да падзей сорак першага, сорак другога гадоў... яны не ведалі адчаю, безвыходнасці...”* [7, с. 50]. У асноўным размова ішла пра цывільных, што знаходзіліся ў глыбокім тыле і ведалі пра вайну толькі са сродкаў масавай інфармацыі ці аповедаў бежанцаў і вайскоўцаў. Інакш катэгорыю *“іншы”* трактавала мірнае насельніцтва з прыфрантавой паласы. Напрыклад, пасля казацкага пагрому адзін з персанажаў аповесці *“Набліжэнне”* З. Бядулі высветліў, што *“немцы і то так не здзе-здзекваліся з нас... Нічога сабе на-нашыя абар-ронцы”* [11, с. 196]. У такіх умовах чужы трансфармаваўся ў *“іншага”*, а свой успрымалася як адмысловы вораг. У сувязі са з’яўленнем на старонках прозы савецкіх часоў вобразаў *свайго, чужога і іншага* трэба згадаць і творы А. Адамовіча (*“Вайна пад стрэхамі”*), В. Быкава (*“Кар’ер”*), І. Чыгрынава (*“Плач перапёлкі”*), прысвечаныя жыццю пад нямецкай уладай.

Памежны стан чалавека на вайне падкрэслены ў назве твора: *“Смутах белых начэй”*. Ноч спрад-веку асацыявалася з цемрай – крыніцай небяспекі, што пільнавала асобу на кожным кроку. Жак надзвычайнага і невядомага павінен быў скончыцца на святанні, калі жыццё вярталася да нормы. Персанажы рамана апынуліся ў сітуацыі, калі ноч па-сапраўднаму так і не надыходзіла, а нервовае напружанне і чаканне катастрофы знішчалі надзею на выратаванне. Уся вайсковая аперацыя ўспрымалася як адзін бясконцы ненатуральны дзень, перажыць які пад пякельным артылерыйскім агнём было практычна немагчыма.

Вялікая Айчынная нараджала сістэму вобразаў, якія прэтэндавалі на ролю новых міфалагем. Нешта ці легендарна-казачнае, ці апакрыфічнае нагадваюць радкі: *“...Самаходкі, стальныя коні, як раз’юшаныя страшыдлы. Строма ўздзіраюць жалезныя хобаты... скідваючы жалезны лом пад адхон”* [7, с. 139]. Сімптаматычна, што ў дадзеным урыўку адчувальныя перазовы са спадчынай мастакоў слова, якія ўвасаблялі падзеі 1914 – 1918 гг. Маюцца на ўвазе вершы *“Арліхі”*, *“Шатан смерці”*, *“Сухавеі”*, аповесць *“Набліжэнне”* З. Бядулі і апавяданне *“На этапе”* М. Гарэцкага.

Новыя міфалагемы, мабыць, сведчылі, што надыхлі апакаліптычныя часы вайны-кантынууму, калі ў арміі *“параўняліся ўзросты: прызываліся адначасна мужчыны, якія нарадзіліся пачынаючы з тысяча восемсот дзевяноста пятага і канчаючы тысяча дзевяцьсот дваццаць пятым”* [7, с. 7]. Кожнае пакаленне несла ўспаміны пра канфлікты мінулага (руска-японскую вайну, Першую сусветную, грамадзянскае процістаянне, савецка-фінскую вайну). Гэты мнагапланавы вопыт трансфармаваўся ў плавільным катле Вялікай Айчынай, нараджаючы новы досвед.

Тыповым для беларускай мастацкай баталістыкі ХХ ст., на наш погляд, было параўнанне вайны з бясконцым, мітуслівым і бязглуздым рухам. І. Навуменка пісаў: *“...Па чыгуныцы нясуцца толькі воінскія эшалоны. На фронт вязуць салдат, танкі, артылерыю. З фронту часцей за ўсё ідуць санітарныя паязды – напалавіну з пасажырскіх вагонаў, напалавіну з цяплушак...”* [7, с. 24]. У гэтым кантэксце ўзнікаюць асацыяцыі з аповесцю *“Варта на Рэйне”* А. Гародні: *“Па ўсім свеце – як ашалелыя насіліся цягнікі”*.

Цягнікі з людзьмі, жывымі і паўжывымі, і зусім бяз людзей. Цягнікі са знарадамі, з харчамі, – і зусім бяз нічога...” [12, с. 36]. Такім чынам, цягнік – полісемантычны сімвал, які ўвасабляе і індустрыяльную эпоху, што можа ганарыцца дасягненнямі, і час, калі тэхналагічны складнік павольна выходзіў з-пад чалавечага кантролю.

Іван Навуменка заўважыў, што сусвет, апаганены вайной, паўставаў у апакаліптычным

ракурсе: “Бязлюдныя паселішчы. Не відаць на вуліцах ніякага руху. Свеціць сонца, жаўрукі над полем спяваюць. Але не ўбачыш на полі ні чалавека, ні каровы, ні каня” [7, с. 37]. Узнікаюць асацыятыўныя паралелі з бесплоднай зямлёй і прывідным горадам са знакамітай паэмы Т. С. Эліята. Калі ж звярнуцца да айчыннага кантэксту, то цытата – прарочае прадвесце чарнобыльскіх краявідаў, увасобленых пазней, напрыклад, у кнігах “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” В. Казько, “Злая зорка” І. Шамякіна, “Чарнобыльская малітва” С. Алексіевіч.

Разважаючы пра падзеі Вялікай Айчыннай, І. Навуменка актуалізаваў адгалоскі старых міфа-лагем. Так, верагодна, узніклі паралелі паміж крывавай вайной і разбуральным стыхійным бедствам. Мастак слова сведчыў, што па негатыўных наступствах навала пераўзыходзіла прыродныя катаклізмы, робячыся ў сярэдзіне ХХ ст. поўнамаштабнай рэпетыцыяй тэхнагеннага апакаліпсісу: “...Тысячагалосы гул зліваецца ў штосьці суцэльнае, грандыёзнае, чаму няма назвы, бо ніякай, хоць блізка падобнай з’явы ў прыродзе няма. Можна, каб кожнае імгненне білі перуны, над кожнай цалой зямлі разлягаліся грывы, можна было б уявіць нешта падобнае. Неба адразу цямнее, захінаецца дымам, і скрозь цёмную густую заслону ледзь выбліскае сонца. Як у час сонечнага зацьмення бачны вялікі кружок...” [7, с. 87 – 88]. Падкрэслім, што цытата набывае ўніверсальнае гучанне: гэта і прыватны малюнак бою на Карэльскім перашийку летам 1944 г., і рэмінісцэнцыя, што адсылае да ваенных канфліктаў мінулага, і дэтальны футуралагічны дослед, бо ў 1970-я гг. мастакі слова і грамадскія дзеячы спрабавалі ўявіць аблічча будучай глабальнай узброенай барацьбы, дзе чалавецтва скарысталася б ядзернай зброяй.

У тэксце рамана сустракаюцца алюзіі на “Слова пра паход Ігаравы”. Ужо ў папярэдняй цытаце гучыць матыў сонечнага зацьмення, якое некалі прадказала незлічоныя беды і страты ўдзельнікам няўдалага паходу князя Ігара. Але калі безыменны аўтар падкрэсліваў выключнасць астранамічнай з’явы, што адбылася па-за чалавечым удзелам, то І. Навуменка, звяртаючыся да рэалій Вялікай Айчыннай, не мог не заўважыць рукатворны характар псеўдазацьмення: сонца схваў пыл, узняты выбухамі мін і снарадаў. У кнізе “Смутах белых начэй” паўстае вобраз вайны-працы, які на пачатку ХХ ст. адаптавалі да патрэб часу Я. Купала (“Песні вайны”) і М. Гарэцкі (“На імперыялістычнай вайне”). Разважаючы пра падзеі 1941 – 1945 гг., І. Навуменка прыпадобніў артабстрэл да “вар’яцкай малацёбы” [7, с. 74], падкрэсліў яго бяздушы тэхналагізаваны складнік: “Жалезны цэп, які няспынна малоціць па зямлі, дойдзе і ўдарыць. Усеўладдзе тэхнікі, перад якой чалавек

бездапаможны” [7, с. 109]. “Воля” ваеннага канвеера была больш імперсанальнай, дэструктыўнай і абсурднай, чым усе чыннікі, што тлумачылі вайсковыя паразы далёкага мінулага.

Паводле В. Чамярыцкага, прырода ў “Слове пра паход Ігаравы” “жыве з людзьмі агульным жыццём, суперажывае і садзейнічае ў іх справах, дапамагае, перасцерагае альбо перашкаджае героям” [13, с. 138]. У рамана І. Навуменкі прырода характарызуецца большай абыякавасцю да людзей, сутыкненне з рознымі яе фактарамі (поры года, надвор’е, навакольнае асяроддзе, раслінны і жывёльны свет) падчас вайны – дадатковае выпрабаванне салдата на трываласць. Апроч адзначанай вышэй уласцівасці, пейзаж у творах пісьменніка выконваў шэраг іншых функцый: рэпрэзентаваў рэчаіснасць, адлюстроўваў эстэтыку прыроды, быў маркёрам руху часу, фонам падзей, характарыстыкай душэўна-псіхалагічнага стану персанажа [14, с. 117].

Канцэпцыя выпрабавання экстрэмальнымі прыроднымі фактарамі, што памнажалі негатыўны ўплыў вайны на асобу, рэалізавана ў творах В. Быкава (апавесці “Знак бяды”, “Сотнікаў”, “Сцюжа”). Ствараецца ўражанне, што гэта адплата за гвалт з жывых істотаў і ландшафту, учынены чалавекам з дапамогай сродкаў масавага знішчэння. Парасткі экалагічнага мыслення (у тым ліку і ў сувязі з дэструктыўным патэнцыялам ваенных дзеянняў) ёсць і ў старабеларускай літаратуры (“Песня пра зубра” М. Гусоўскага), але надзвычайную актуальнасць яны атрымалі на пачатку ХХ ст. Так, М. Гарэцкі ў дакументальна-мастацкім творы “На імперыялістычнай вайне” разважаў пра ўплыў баявых дзеянняў не толькі на псіхіку чалавека, але і на быццё жывых істот, што прымалі пакуты поруч з вайскоўцам ці цывільным.

У рамана І. Навуменкі заўважаюцца паралелі з творчасцю Э. Хемінгуэя – мастака слова, які ў краіне Саветаў меў рэпутацыю няўрымслівага змагара-антыфашыста. Абодва пісьменнікі сведчылі, што вайна разбурала ілюзіі. Фрэдэрык Генры, Джэйк Барнс, Роберт Джордан і персанажы-камсамольцы беларускага пісьменніка пакутавалі не толькі ад ваенных нястач, але і ад успамінаў пра мінулае, калі ўзброенае супрацьстаянне ўспрымалася як годны занятак, звязаны з высокімі ідэаламі. Створаны І. Навуменкам эпізод уцёкаў фінскіх салдат* тыпалагічна падобны да ўрыўка з апавядання “Якімі вы не будзеце”: Нік Адамс трапіў на поле бою пасля заканчэння вайскавай аперацыі, убачыў знішчаныя ці сапса-

*“...Па дарозе следы паспешлівых уцёкаў: куча цёмна-шэрых фінскіх шынялёў, мундзіраў ляжыць у кювеце. Там жа нейкі вайсковы рыштунак у металічных скрынках. Валяюцца пакінутыя вінтоўкі, аўтаматы. Нават нейкую вайсковую канцылярную распатрашыл: на ўзбочыне шашы – раз-пораз папкі, кіты папер...” [7, с. 148].

ваны ваенны рыштунак, рэшткі амуніцыі і безліч папер. У абодвух выпадках апавядальнікі не імкнуліся каментавать пабачанае. Тыповыя малюнкi вайны не выклікалі ва ўдзельнікаў моцных пачуццяў, бо праз момант чалавека чакала новае, не менш дэталізаванае і жажлівае відовішча.

Беларускі пісьменнік звярнуў увагу на асобныя ідэі Э. Хемінгуэя, звязаныя з увасабленнем тэмы кахання. Кульмінацыя размовы Сяргея і лётчыцы Галі выглядае так: *“...Я не хачу, каб цябе забівалі! Чуеш, не хачу... У мяне быў друг. Вельмі, вельмі падобны на цябе. Мы разам у школе вучыліся. Я дурная была. Любіла яго і ні разу не пацалавала. Ужо год, як загінуў...”* [7, с. 178]. Спаведзь дзяўчыны нагадвае аповед Кэтрын Барклі (раман “Бывай, зброя!”), што страціла каханага падчас адной з бітваў Першай сусветнай. З аднаго боку, персанажы І. Навуменкі, як і хемінгуэўскі лейтэнант Генры, спрабавалі ўспрымаць каханне як уцеху, праяву свавольства салдата, які рызыкаваў жыццём, і таму ў мірныя моманты меў права шукаць тэрапеўтычна-рэкрэацыйныя заняткі, не зважаючы на маральна-этычны бок паводзін: *“...Размовы пра другую палавіну чалавечага роду вядуцца пераважна ў адмоўным плане. Вывад, які вынікае з гэтых размоў, несудыццальны: кахання, вернасці з дзявочага боку чакаць не прыходзіцца – жанчыны здольныя толькі на здраду.*

На свае ўласныя паводзіны байцы ўзвода глядзяць з меншай цнатлівасцю. Ім не грэх і пагуляць, бо яны на вайне, кожнай хвіліны могуць загінуць” [7, с. 67]. З другога боку, тыя ж самыя дзейныя асобы чакалі гэтага пачуцця з непадобным хваляваннем.

Іван Навуменка не проста засвоіў досвед папярэднікаў і сучаснікаў, але ўдала адштурхнуўся ад іх набыткаў, каб увасобіць арыгінальную карціну свету. Ён апісаў беларуска-савецкую terra incognita для свету, здолеў праз адну і тую ж опытку ўбачыць асаблівае (беларускае) і агульнае (еўрапейскае, сусветнае). Глыбокае веданне айчыннага і савецкага фальклору дазволіла ў рамане “Смутах белых начэй” актуалізаваць новую сістэму міфалагем (напрыклад, вобразы савецкага салдата-асілка, раз’юшаных страшыдлаў-самаходак), цікавую пісьменніку і чытачу ў эпоху ядзернай зброі, “мірнага атама”. Пісьменнік пераасэнсаваў класічныя вобразы ракі, неба, берага, світаньня, дапасаваўшы іх да рэчаіснасці Вялікай Айчыннай вайны і надаўшы ім міфапаэтычныя адценні. Услед за М. Гарэцкім і Я. Купалам прэзаік узнавіў-актуалізаваў паралелі паміж вайной і працай, што паўсталі ў “Слове пра паход Ігравы”. У рамане “Смутах белых начэй” адлюстраваны наступствы такога кшталту дзейнасці, якія закранулі не толькі чалавека, але жывую і нежывую прыроду. Выразна відаць, што поруч з уласна-беларускімі вытокамі

творчасці Іван Навуменка засвоіў асобныя ідэі-на-тэматычныя і стылёвыя здабыткі замежных мастакоў слова. Ва ўсім шэрагу вылучаюцца матывы Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя, што дапамаглі айчыннаму аўтару знайсці арыгінальныя сродкі ўвасаблення сваіх задум.

Спіс літаратуры

1. **Быкаў, В.** Жывыя – памяці мёртвых / В. Быкаў // Поўны збор твораў : у 14 т. – Мінск : Кнігазбор, 2014. – Т. 10; кн. 1 : Маладыя гады (1985, 2001). Артыкулы, эсэ, прадмовы, інтэрв’ю, гутаркі, аўтабіяграфіі, выступленні (1957 – 1980). – С. 133 – 145.
2. **Тычына, М.** Народ і вайна / М. Тычына. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 433 с.
3. **Каваленка, В.** Ірадасць, і смутак, і боль / В. Каваленка // Навуменка, І. Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1995. – Т. 1 : Апавяданні. Аповесці. – С. 3 – 12.
4. **Васючэнка, П.** Іван Навуменка / П. Васючэнка // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т літаратуры імя Я. Купалы. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 3 : 1941 – 1965. – С. 689 – 713.
5. **Сінькова, Л.** Творчасць Івана Навуменкі ў лютэрку ідэй “страчанага пакалення” / Л. Сінькова // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў літаратуры : Міжнар. навук. чытанні, прысвеч. памяці Івана Навуменкі : зб. навук. прац / М-ва адукац. Рэсп. Беларусь, УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, Гомельскі абл. Савет дэпут., Гомельская спецыяліз. слав. бібліятэка; рэдкал. : І. Ф. Штэйнер і інш. – Гомель : ЦДІР, 2009. – С. 29 – 32.
6. **Сінькова, Л.** “Малая” і “вялікая” Радзіма: мастацкі выбар пісьменніка (Рэгіянальнае ў прозе І. Навуменкі) / Л. Сінькова // Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст. : гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурная крытыка, артыкулы, гутаркі). – Мінск : Паркус плюс, 2013. – С. 117 – 121.
7. **Навуменка, І.** Смутах белых начэй / І. Навуменка // Выбраныя творы : у 2 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 2 : Раман. Аповесці. – С. 5 – 188.
8. **Гарэцкі, М.** Ціхая плынь / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 2 : Аповесці. Драматычныя абразкі. – С. 124 – 182.
9. **Шаблюўская, І.** Паэтыка славянскай ваеннай прозы / І. Шаблюўская // Сусветная літаратура ў беларускай прасторы. Рэцэнцыя. Тыпалогія. Кантакты. – Мінск : Радзілаплюс, 2007. – С. 163 – 179.
10. **Гарэцкі, М.** На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі Н-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // Збор твораў : у 4 т. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 3. – С. 5 – 128.
11. **Бядуля, З.** Набліжэнне : аповесць / З. Бядуля. – Менск : Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Сектар мастацкай літаратуры, 1936. – 230 с.
12. **Гародня, А.** Варта на Рэйне / А. Гародня. – Менск : Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, 1930. – 122 с.
13. **Чамярыцкі, В.** “Слова пра паход Ігара” / В. Чамярыцкі // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі; Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. – 3-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 1 : Даўняя літаратура : XI – першая палова XVIII ст. – С. 129 – 148.
14. **Шаладонова, Ж.** Мастацкія функцыі пейзажа ў ваеннай трылогіі Івана Навуменкі / Ж. Шаладонова // Этот день мы приближали, как могли... : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию Победы в Великой Отечественной войне и окончания Второй мировой войны (Минск, 7 – 8 мая 2015 г.) : в 2 ч. / Нац. акад. навук Беларусі, М-во абароны Рэсп. Беларусь; рэдкал. : В. Г. Гусакоў (гл. ред.) [і др.]. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – Ч. 2. – С. 116 – 120.